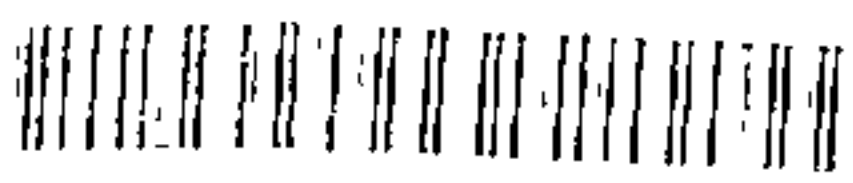

म. ग्रं. सं. ठाणें	
विषय	धारण
सं. क्र.	५७९

REFBK-0019257

V. S. Subramanian

म. ग्रं. मं. टाणे

नं. ५७६

नं. १४
३५
टाणे सन १९६०

म. ग्रं. मं. टाणे

म. ग्रं. मं. टाणे

पुस्तक दुसरे
तेलमकसु ल्याचा वृत्तांत.

REFBK-0019257

करवक

गणेश सदाशिव लेले

दाते सुचीन सगाभी गोव ताली

एविये

ममिधर

तेलेमेकस् ह्यांची वृत्तांत

पुस्तक दुसरे

ह्यांतील विषय

तेलेमेकस् हा आपल्यास सिसोस्त्रिस् राजाच्या अरमारानें ताघर एथील गलबतांत पकडल्याचा व बंदिवान् करून इजिप्त देशास नेल्याचा वृत्तांत सांगतो. त्या देशाची शोभा, व तेथील राजाची सुयुक्त राज्यरीति, ह्यांचें तो वर्णन करितो. तसेंच मेन्तर ह्यास इथिओपिया एथें दस करून पाठविलें व तेलेमेकस् ह्यालाही ओएसिश्च्या अरण्यांत मेढरें राखायास लाविलें; अशा अवस्थेंत असतां, अपालोदेवाचा याजक तर्मोसिरिस ह्यानें त्याला आश्वासन दिलें, व अपालोदेवाच्या मीतस् राजाचा मेढपाळ झाला होता, त्या याजकारिणें क्रायास त्यानें त्याला शिकविलें; तेलेमेकस् ह्यानें स्वार्थ्य व उदाहरण ह्यांच्यायोगें मेढपाळामध्यें जेवणें निघणें झाले, ते शेवटीं सिसोस्त्रिस् राजाचे कार्नी गेलें; त्यास आश्चर्य वाटून त्याला भेटायाचा त्यानें निश्चय केला. कांहींच ठाऊक नाहीं अशी त्याची खात्री झाल्यावर क्रा एथें पाठविण्याचें त्यास त्यानें वचन दिलें, परंतु राजा मरण पावल्यामुळें त्याला नवीं संकटें प्राप्त झालीं; त्याला एक्या किल्ल्यावर बंदीस टाकिलें; तेथून समुद्र दृष्टीस पडत होता, वाक्कारिस् ह्मणोन नवा राजा झाला होता, त्याच्या प्रजेपैकीं कांहीं लोकांनीं बंडकरून ताघरी लोकांस आपल्या मदतीस बोलाविलें, तेव्हां त्या बंडवाल्यांची व वा-

क्वकारिस् ह्यांची लढाई होऊन तींत वाक्क्कारिस् हा मारला गेला, तो त्याने त्या किल्ल्यावरून पाहिला. इतका वृत्तांत तेलेमेकस् क्यालिप्सोदेवतेला कथन करितो.

“ सिसोस्त्रिस् ह्या नामें करून मिसरदेशाचा राजा झाला; त्यानें बहुत संस्थानें जिकून आपलें राज्य वाढविलें होतें. ह्या राजास तायर नगरांतील लोकांचा गर्वामुळे राग आला होता. त्या लोकांनीं व्यापारांत द्रव्य मिळविलें होतें, व त्यांचें नगर समुद्रांत असून तेथें कोणाचा भ्रवेश होऊंनये असें तें मजबूत होतें; ह्या कारणांनीं ते इतके उद्धत व गर्विष्ठ झाले कीं, सिसोस्त्रिस् राजा मिसरदेशास परत येऊं लागला, त्याकाळीं त्यानें त्यांवर जो कर बसविला होता, तो ते देईनातसे झाले. आणि राजाची स्वारी परत आली झणून जे समारंभ झाले, त्यांत एक्या मेजवानीच्या वेळेस मरेकच्या हातीं राजास मारून टाकण्याचा त्याच्या भावानें उद्योग केला होता, त्यास मदत करण्याकरितां त्या लोकांनीं फौज पाठविली होती ”

“ त्याच्या व्यापारास अटकाव करून त्यांची रग मोडावी असें सिसोस्त्रिस् राजानें योजून, त्याकरितां त्यानें हत्यारबंद गलबतांचा एक मोठा समुदाय रवाना केला. आणि जेथें जेथें *फिनिशियन् लोकांचीं जहाजे सांपडतील तेथें तेथें तीं धरवीं, किंवा बुडवून टाकावीं, असा हुकूम दिला. इकडे आह्वास सिसिली बेट दिसेनासें झालें तों मिसर लोकांच्या अरमारांची गांठ पडली. बंदर व जमीन हीं आमच्या मार्गे मार्गे जाऊन ढगांमध्ये नाहीशी होताहेतशीं दिसलीं; तसेंच तें अरमार एक्या तरत्या नगराप्रमाणें आमच्याकडेस येत आहे, असें आह्मी पाहिलें. आपल्या-

* फिनिशियन् ह्णजे फिनिशियादेशांत राहणारे.

वर संकट आलें असें लागलेंच फिनिशियन् लोकांनीं जाणिलें, आणि त्यांनीं तें टाळिलेंही असतें, परंतु तीवेळ निघून गेली होती. मिसर देशचीं जहाजे आमच्या जहाजापेक्षां चांगलीं चालत होती; कांकीं, वारा त्यांस अनुकूल होता, व वल्हीं ही त्यांजपार्शीं अधिक होती. ते लोक जहाजावर चढून आले, आणि निरंकुशपणें आह्मांस धरून, व बंदिवान करून, मिसर देशास घेऊन गेले. मी व मेन्तर हे दोघेही फिनिशियन् नाहीं, असें मी त्यांस खचित सांगितलें, परंतु माझे सांगणें त्यांनीं तुच्छ केलें. व फिनिशियन्लोक गुलामाचा व्यापार करितात, हें त्यांस माहित होतें, त्यावरून आह्मी गुलाम आहों असे समजून, ह्यांचा कोणत्यारीतीनें विनियोग केला असतां फार नफा होईल, ह्याविषयीं मात्र ते विचार करूं लागले. नीलनदीच्या पाण्यामुळें समुद्र पांढरा झाला आहे, असें आह्मी लागलेंच पाहिलें; आणि इजिप्तदेशाचा कांठ क्षितिजांत मेघासारखा दिसूं लागला. तो नगरच्या समीप फेरसु नामक द्वीप आहे, तेथें आह्मी लौकरच जाऊन पोचलों. नंतर नीलनदीतून मेम्फिसु एथें चालतें झालों.”

“प्रतिबंधाच्या दुःखामुळें जर आह्मी सुखाविषयीं ज्ञानशून्य झालों नसतो तर ह्या फलद्रूप देशाची रचना पाहून आह्मांस अवश्य आनंद झाला असता. ज्यांत पाण्याचे असंख्य पाट वाहत आहेत, अशा एक्या विस्तीर्ण बागाप्रमाणें ह्या देशाचा देखावा होता. समृद्ध शहरें; हवाशीर बंगले, शेते ज्यांस प्रतिवर्षीं सोन्यासारखें पिवळें पीक येत होतें; व कुरणें जीं कळपांनीं भरलीं होती; ह्यांकडून नदीची प्रत्येक बाजू चित्र विचित्र झाली होती. भारतानें शेतकरी दबून जाई इतकें मनस्वी फळ भूमीपासून उत्पन्न होत होतें. आणि मेंढपाळांचें सार्धें गायन पुनः पुनः गावून प्रतिध्वनि

देवता हर्षित झालीशी दिसत होती. तेसमयीं मेन्तर बो-
लिला, 'ते लोक धन्य होत, कीं जे अशा चतुर राजाच्या
राज्यांत राहतात ! ते नेहमी समृद्ध स्थितींत असतात, आ-
णि ज्याच्या योगानें ही समृद्धि प्राप्त झाली असते त्याजवर
प्रीति करितात. हे तेलेमेकसू, देवांनीं जर तुला शेवटीं
तुझ्या बापाच्या सिंहासनावर बसविलें, तर तुझ्या लोकांचें
सुख जेणेंकरून सुरक्षीत राही, अशाप्रकारचें तुझें राज्य अ-
सलें पाहिजे. तूं आपल्या लेकराप्रमाणें मजवर प्रीति कर;
व त्या तुजवर प्रीति करतील, त्यापासून पुत्रसुखाचा अनुभव
व्यावयास शीक. आपल्या सुखाचा आणि राजाचा संबंध
आहे, हें त्यांचे मनांत भरीव, असें कीं, जेथें त्यांस स्वस्थतेचें
सुख प्राप्त होईल, तेथें ह्यांनीं, त्यांचा हितकर्ता जो तूं ह्याचें
स्मरण करून, कृतज्ञतारूप करभार देऊन तुझा सन्मान
करावा. जे राजे भयभीत होण्याविषयींच केवळ चिंता
बाळगितात, व आपल्या मजेस नम्र होण्याविषयीं बळात्का-
रानें शिकवितात, ते मनुष्यमात्रास केवळ त्रासदायक होत.
ते भयाचे पात्र आहेत खरे; परंतु ज्यापेक्षां ते द्वेष आणि कं-
टाळा ह्यांचे ही पात्र आहेत, त्यापेक्षां त्यांची प्रजा त्यांजपा-
सून जितकें भय बाळगितात, त्याहून प्रजांपासून त्यांस अ-
धिक भय असतें; " मी उत्तर केलें कीं, हायहाय ! आतां आ-
पल्यास राज्यनीतीशीं काय करायाचें आहे ? आपल्यावि-
षयीं इथाका द्वीप नाहींच असें झालें; पेनलियोपे किंवा
स्वदेश आतां पुनः आपल्या दृष्टीस पडायचा नाहीं; यु-
लिसेसू राजा कितीहि कीर्ति मिळवून परत आला, तरी
आपल्या पुत्राच्या भेटीचा आनंद त्यास कधीं प्राप्त व्हाव-
याचा नाहीं; तसेंच राज्य चालवायाचें ज्ञान येईपर्यंत
त्याचें अज्ञांकित होऊन राहणें; ह्या सुखास मीहि इतःपर
अंतरलों. हे माझ्या मित्रकर मेन्तरा, तर चला, आपण

प्राण देऊं, मरणाशिवाय जे दुसरे विचार, ते सर्व वृथा मनोरथ आहेत; देवांनीं ज्यापेक्षां आपल्यावर दया करणें सोडिलें, त्यापेक्षां आपण मरून जाऊं ! दुःखानें मी इतका दडपून गेलों कीं, बोलतानां मध्यें मध्यें जे मला हुंडके येत, तेणेंकरून हें माझे बोलणें बहुतकरून समजेनासें झालें. मेन्तर ह्यास, प्राप्त होणाऱ्या संकटाविषयीं पोकळ अवसान होतें असें नाहीं; पण प्राप्त झालेल्याविषयीं तो निर्भय होता. तो ह्मणाला कीं, ' थोर युलिसेस् राजाच्या अयोग्य पुत्रा, प्रतिकार केल्याशिवाय तूं विपत्तीच्या स्वाधीन होतोस हें काय ? तुझी आई आणि तुझादेश पुनः तुझ्या दृष्टीस पडेल, असा दिवस जवळजवळ येत आहे असें जाण. ज्यास तूं कधीं जाणिलें नाहीं, असा जो अजिंक्य युलिसेस् राजा ह्यास त्याच्या पूर्ववैभवांत तूं पाहाशील. तो कधीं देवाच्या आधीन होत नाहीं, व तुजपेक्षां ही भयंकर संकटें त्यास प्राप्त झालीं असतां त्याणें जो वर्तणूक केली, तो दृष्टांत मनांत आणून त्यावरून कधीं निराश होऊंनये असें त्वां शिकावें. वादळाच्या योगानें ज्या दूर देशास तो गेला आहे, तेथें, आपली सहनशीलता किंवा पराक्रम ह्यांतून एकाचें ही अनुकरण माझ्या पुत्रानें केलें नाहीं, असें जर त्यास समजतें तर ह्या दुःखकारक वर्तमानामुळें, तो गोंधळून जाईल. जन्मांत जीं संकटें त्यास प्राप्त झालीं असतील, त्या एणेंकरून त्यास फार क्लेश होईल ? ”

“ मिसर देशांस चोहीकडे समृद्धि होशी, त्या आनंददायक गोष्टीकडे मेन्तर ह्यानें माझे लक्ष वळविलें; त्या देशांत बावीसहजार शहरें होती; राज्यनीति, जीणेकरून अंमल चालविला होता; न्यायरीति, जिचायोगें श्रीमंत लोकांचा गरीबांवर जुलूम होणें बंद होतें; तरुणांची शिक्षारीति, जिणेकरून आज्ञाधारकता, श्रम, मिताहार, आणि विद्या व

कला ह्यांची आवड, हे गुण साहजीक होत असत; सव धर्म-कार्याविषयीं तत्परता लोकांचें धैर्य प्रतिष्ठेची इच्छा, आणि मनुष्याविषयीं मानाणिकपणा व देवांविषयीं श्रद्धा, जी म-त्येक आईबापांनीं आपल्या लेंकरांच्या हृदयांत ठसवून दिली होती; ह्या गोष्टींची तो वाखाण करूं लागला. ह्या सुंदर व्यवस्थेचा विचार अधिकाधिक आनंदानें तो फार वेळ करीत होता. व तो आपलें स्तुतिवाक्य पुनः पुनः उच्चारित असे. तो म्हणाला 'ते लोक धन्य होत, ज्यांचें राज्य अशा शाहाण-पणानें चाललें आहे; परंतु तो राजा तर फारच धन्य होय, ज्याचा औदार्यामुळे इतर लोकांस इतकें मोठें सुख प्राप्त होतें, व ज्याचें सदाचरण, स्वतां न्याला याहीपेक्षां उत्कृष्टसुखाचें कारण होतें. त्याच्या राज्याचें संरक्षण प्रीतीनें होत आहे, भयानें नव्हे; आणि ज्याचा हुकूम केवळ अज्ञांकितपणेंच मानिला जातो असें नाहीं; तर संतोषानें स्वीकारिला जातो; तो राजा आपल्या लोकांच्या हृदयांत अम्मल चालवितो; ते त्याच्या राज्याचा शेवट होण्याची इच्छा करीत नाहींत; उलटें त्यास मरण आहे, म्हणून दुःख करितात; आणि आपला जीव देऊन राजाचा जीव वांचवायास सर्व मनुष्ये राजी असतात.'

हे मेन्तर ह्याचें भाषण म्या चित्त देऊन ऐकिलें; आणि तो बोलत होता इतक्यांत माझ्या हृदयांत नवें धैर्य उत्पन्न होत आहेसें मला भासलें. द्रव्य व शोभा याहींकरून विख्यात असें जें मेम्फिस नामक नगर, तेथें आह्मी पोचतांच, सिसोस्त्रिस राजानें आमची चौकशी करावी म्हणून, तेथील सुभेदारानें आह्मांस थीब्स एथें पाठवून दिलें. आपल्या राज्याचा काम कारभार चालविण्याकडे जरी त्या राजाचें तादृश लक्ष्य नसतें, तथापि त्यानें आमची चौकशी

स्वतां केली असती; कारण *तायरी लोकांवर तो फारच क्रुद्ध झाला होता. ह्याजकरितां आह्मी नीलनदीतून त्या विख्यात नगरास गेलों. त्याला शंभर सर्वाजे होते, व ह्या बलाढ्य राजाचें राहायाचें ठिकाणही हेंच शहर होतें. हें थीब्स शहर मोठें विस्तीर्ण असून ग्राम् देशांतील अतिसमृद्ध शहरांपेक्षांही ह्यांत वस्ती फार होती. रस्ते स्वच्छ राखणें, पाण्याच्या नळांचा बंदोबस्त ठेवणें, हौद सोयकर करणें, कला कौशल्यें सुधारणें आणि लोकांचे संरक्षण करणें, ह्याविषयीं जे कायदे स्थापिले आहेत ते सर्वोत्कृष्ट आहेत.

“ झरे आणि सुळके ह्यांकडून चौक सुशोभित केले आहेत; देवळें संगमरवरी पाषाणाचीं आहेत; त्यांचें काम साधेंच परंतु भव्य आहे; एक राजाचा वाडाच प्रायः एका गांवासारिखा विस्तीर्ण आहे; त्यांत संगमरवरी खांब, मनोरे, व सुळके, व मोठाल्या भव्य मूर्ति व सोन्या रुप्याचें सामान आहे.”

“ हे एक्या फिनिशियन लोकांच्या जहाजावर सांपडले असें, आह्वास जे घेऊन गेले त्यानीं राजास सांगितलें, कोणास कांहीं गान्हाणीं सांगायाचीं असतील, किंवा वातमी सांगायाची असेल, ती दररोज अमुक वेळीं ऐकून घ्यावी, अशी त्याची चाल होती. तो राजा कोणाचा तिरस्कार करीत नसे, किंवा कोणास झिडकरून टाकीत नसे. तो आपल्या प्रजेस पुत्राप्रमाणें मानीत असे. व आपल्या हातानें त्यांस सुख व्हावें, ह्याजकरितांच केवळ आपल्यास राज्याधिकार आहे, असें तो समजत असे. तसाच परदेशांतील लोकांवर तो मोठ्या ममतेनें वागत असे. व त्यांची भेट घेण्याविषयीं त्यास फार उत्सुकता असे; कारण दूरदूर देशांतील रीति भाति समजल्या ह्याजें त्यांचे योगें बहुतकरून कांहीं तरी उ-

* तायरनगरांतील राहणारे.

पयोगी ज्ञान प्राप्त होईल, असें त्यास वाटत असे; ह्याजकरितां आह्मांस त्याच्या पुढें नेलें. त्याकाळीं, हस्तिदंती सिंहासनावर तो बसला होता; व त्यानें हातांत सुवर्णाचा दंड धारण केला होता. त्याला वय फार होतें तरी त्यांचें शरीर तेजस्वी व मुखचर्मा सौम्य आणि प्रौढ होती. तो नित्य आपल्या प्रजेची न्यायमनसुबी पाहावयास बसत होता. न्यायाच्याकामांत तो इतका धीर व बुद्धिमान होता कीं, अतिशय निर्भिडपणें स्तुति करणारासहि त्याची मिथ्यास्तुति केल्याचा दोष लागावयाचा नाहीं. ह्याप्रकारें त्याचा दिवसाचा उद्योग होता. आणि कांहीं एक शास्त्रीय विषयावर अलंकार युक्त भाषण होतें, तें ऐकणें, किंवा आपल्यास सलगी कराय्यास योग्य असे जे त्यास वाटता, त्यांजबरावर संभाषण करणें, ही त्याची संध्याकाळची कर्मणूक होती. अशा त्याच्या आचरणाच्या निर्मळ कीर्तीस इतर अन्यायाचरणानें डाग लागला नाहीं, परंतु एकदा गोष्टीनें लागला तो असा; जे राजे त्यानें जिंकिले होते, त्यांविषयीं तो फारच डौलानें जयोत्सव करीत असे; व आपल्या कामदारांतून एकाजणावर फारच भरंवसा ठेवीत असे; ह्या कामदाराचे गुण कसे होते, तें मी आतां सांगणार आहे. असो, जेव्हां माझे अल्पवय पाहून राजास दया उत्पन्न झाली, व माझा देश कोणता व माझे नांव काय, हे त्यानें विचारिलें; तेव्हां त्याचें प्रौढ व यथोचित भाषण ऐकून आह्मी चकित होऊन गेलों. नंतर म्या उत्तर केलें ' हे महाप्रतापी राजा ! दहावर्षपर्यंत त्राय्य नगरास वेढा पडला होता, व त्याचा विध्वंस केल्यामुळे ग्रीस देशांतल्या नीठाल्या कुळांतील पुरुषाचा निःपात झाला; हे तुला माहित नाहीं असें नाहीं. त्या महत् कार्यांत जे प्रमुख होते, त्यांमध्ये इथाका द्वीपाचा राजा युलिसेस नामें करून होता, तो माझा बाप होय. परंतु सांप्रत

तो आपल्या देशाचा शोध करीत, समुद्रांत पळत फिरत आहे; आणि त्याचा शोध करीत असतां तशाच दुर्दैव योगानें मीहि इजिप्त देशांत बंदिवान झालों आहे. तर माझा बाप आणि देश ह्यांजकडेस मला पुनः परत जाऊं दे; असें केलें असतां, तुझ्या लेकरांसाठीं देव तुझे रक्षण करोत; व तीं लेकरें ही अशा चांगल्या बापाचा छायेखालीं राहून आनंद करोत ! सिसोस्त्रिसू राजा अजूनही मजविषयीं दयाळूच होता; परंतु मी जें बोलिलों तें खरें आहे किंवा कसें, असा त्यास संशय येऊन, आझी ग्रीक आहों किंवा फिनिशियन आहों ह्या विषयीं, ज्यानीं आमचें गलबत धरिलें त्यांजवळ शोध करावा अशी आज्ञा करून, आपल्या कामदारांपैकीं एकाच्या हवालीं आह्वास केलें; आणि ह्मणाला, 'जर हे फिनिशियन असले तर आमचे शत्रु ह्मणोनच केवळ त्यांस चांगली शिक्षा योग्य आहे असे नार्हीं, तर लबाडीकरून आह्वास फसवायाची युक्ती केली, असे तुझे आहेत ह्मणोन शिक्षेस योग्य आहेत; परंतु ग्रीक असले तर त्याजबराबर ममतेनें वर्तणूक करावी, व आपल्या गलबतांपैकीं एक गलबत देऊन ह्यांची स्वदेशास परत रवानगी करून द्यावी, अशी माझी इच्छा आहे; कारण, ग्रीक लोकांचे किती एक कायदे. *मिसरी लोकांच्या चातुर्यापासून उत्पन्न झाले आहेत, ह्मणोन माझी ग्रीस देशावर भक्ति आहे. ह्वर्युलेसू ह्याचे सद्गुण मला माहितच आहेत; व आपण जरी दूर आहों, तरी अकिलेसू राजाची कीर्ति आपल्या कानास येऊन पांचली आहे; हतभाग्य युलिसेसू राजाचें चातुर्य सांगतात, तें ऐकून मला कौतुक वाटतें; आणि सदाचरणी मनुष्याची विपत्ति दूर करण्याविषयी मला संतोष आहे. "

* मिसरदेशचे राहागारे.

“आह्ला विषयींचो चौकशी करण्याचें काम ज्या कामदाराकडेस सोंपिलें, त्याचें नांव मितोफिस असें होतें; सिसोस्त्रिस राजाजितका उदार व निष्कपटी होता, तिनका हा मनुष्य पाजी व मतलबी होता; त्यानें वांकडे तिकडे प्रश्नकरून आह्लास गोंधळांत घालण्याचा यत्न केला; आणि माझ्यापेक्षां मेन्तर ह्याचीं उत्तरे अधिक शाहाणपणाचीं पडलीं, ह्मणून त्याजविषयीं त्यास दुर्बुद्धि व शंका उत्पन्न झाली, कांकीं नीच पुरुषास सद्गुणासारिखी दुःसह गोष्ट दुसरी नाहीं. ह्याजकरितां त्यानें आह्लादोघांची तडातोड केली; आणि त्यादिवसापासून मेन्तर ह्याचें काय झालें तें मला समजलें नाहीं. ही आमची तडातोड एका होणाऱ्या भयंकर वज्रपाताप्रमाणें मला झाली. पण निरनिराळ्या ठिकाणीं ह्यांस एकमेकाच्या परोक्ष प्रश्न केले असतां ह्यांच्या मजकुरांत कांहींतरी तफावत पडेल; तसेंच मेन्तर ह्यानें जी गोष्ट छपाविली होती, ती मला अभयवचन देऊन मजपासून काढून घ्यावी, अशी मितोफिस ह्यास आशा होती. खरी गोष्ट समजावी हा त्याचा मुख्य अभिप्राय नव्हता; परंतु कांहीं तरी निमित्त काढून आह्ला फिनिशियन् आहों, असें राजास सांगावें असें कीं, तेंणेंकरून आह्ला गुलाम होऊन त्याच्या सत्तेत यावें. आह्ला निरपराधी व राजा बुद्धिमान् असें असतां ही त्याचा मतलब सिद्ध झाला. राजाची स्थिति किती भयंकर असते पहा ! ती ज्यांस प्राप्त होते, ते पुरुष पराकाष्ठेचे शाहणे असले तरी कपटी लोकांचीं कार्ये साधायस साधनी भूत होतात. धूर्त आणि मतलबी असे लोक गादीभोंवते मिळाले असतात; पुढें पुढें करणें किंवा खुशामत करणें हें प्रामाणिक लोकांस आवडत नाहीं, ह्मणून ते तेथून परततात; व सद्गुणी ह्यांस आपला थोरपणा ठाऊक असतो, ह्मणोन त्यांचा शोध करीपर्यंत ते दूरदूरच राहून वाट पाहत असतात; पण ते कोठे अ-

सतात ते बहुतेकरून राजास समजत नाही. लच्चे लोक हे निर्लज्ज व कुभांडी, लाघवी व लुबरे. कुत्राचि करणुयात कुशळ, व राजाच्या विषयवासना वृत्त करणुया करिती, सर्व नियमांचा त्याग करणें, व सर्व निधीधार्थ उल्लंघन करणें, ह्यांचे अगन्य लागल्यास तसें करायास तयार असि असतांत. ह्या प्रकारें ज्या पुरुषास पापी लोक आपल्या दुष्टांकरितां अहं दून घ्यायास नेहमीं यत्न करितात, तो पुरुष निरीक्ष्य होय ! जर फुसलाव्यांच्या गोडगोड भाषणांचा त्यानें तिरस्कार न केला, व सत्य बोलणाऱ्याच्या खडखडीतपणामुळें राग येऊं देऊं नये हें जर तो न शिकला, तर त्या दुष्टांच्या यत्नामुळें त्याचा नाश होईलच होईल. मी विपत्तींत ह्या प्रकारचे विचार करीत होतो; व मेन्तर ह्यानें मला जें सांगितलें होतें, तें माझा मनांत घोळत होतें. ”

“ असे माझे विचार चालले असतां, त्याचे असंख्य कळप होते ते राखण्यांत मीं त्याच्या दासांस मदत करावी ह्मणून भितोफिस ह्यानें ओएसिस अरण्यांतील पर्वतांकडेस मला पाठवून दिलें ” या प्रकारें तेलमेकस् हा वृत्तांत सांगत असतां ब्यालिप्सो देवतेनें त्यास मध्येंच प्रश्न केला कीं, ‘ मग त्वां काय केलें ? सिसिली द्वीपांत तर तुला दासत्वपिक्षां मरणें बरें वाटलें होतें. ’ तेलमेकस् ह्मणाला “ एथें तरमी फारच दीन झालों; आणि तसलें दुःखकारक कर्म करून समाधान करून घेण्याचें पुढें हातीं राहिलें नाहीं. मला बळेंच दास केलें; असा दैवाचा जो पराकाष्ठेचा जुलुम तो भोगणें मला प्राप्त झालें. मला आशा देखील राहिली नाहीं. आणि माझ्या स्वतंत्रतेच्या सर्व वाटा बंद केल्या. इकडे मेन्तर ह्यास (त्यानें पुढें मला सांगितल्याप्रमाणें) इथियोपिया येथील राहणाऱ्यांस विकलें, तेव्हां ते त्यास तेथें घेऊन गेले.

“ मी बंदिखान्यांत असतां, माझ्या दृष्टीस पडणारें

हल्लें हणजे एक अरण्य होतें, तेथल्या मैदानांतील रेती विंगळासारिखी तापलेली असे; व पर्वत बर्फानें भरलेले असत. खालच्या प्रदेशांत असह्य उष्णता, व वरील भागांत निरंतर थंडी होती. खडकांमध्ये जिकडेतिकडे पातळ पातळ निळवट झाली होती; पर्वत नीट उंच आणि खडबडीत असे होते. 'व' त्यांच्यामधील खिडींत बहुधा सूर्याचे किरणांचा प्रवेश होत नव्हता. अशा भयंकर ठिकाणांत मला सोबती हल्ले हणजे मेंढपाळांशिवाय दुसरे कोणी नव्हते; व ते मेंढपाळही त्या प्रदेशाप्रमाणेंच जंगली आणि बिन सुधारलेले असे होते. ठ्यूतिसू हणोन मुख्य गुलाम होता, तो पशूसारिखा उन्मत्त होता, त्याची गांठ नसावी हणून, एथें म्या विपत्तीकरितां शोक करून रात्र काढावी, व कळपांच्या मार्गें फिरून दिवस काढावा. ठ्यूतिसू हा आपली दासत्वापासून सुटका व्हावी, अशी आशा धरून धन्याच्या हिताविषयीं माझी आस्था व भक्ति आहे, असें दाखविण्याकरितां, इतरांवर नेहेमीं चरफडत असे. अशा ह्या अनेक दुःखांच्यायोगें मी घाबरून गेलों. आणि माझ्या चित्ताच्या व्याकुळतेमुळें, एकेदिवशीं मला कळपाची विस्मृति पडली; आणि इतःपर मला जें दुःख सहन होत नाहीं, त्यापासून मला मृत्यु सोडवील, असें मनांत आणून, एक्या गुहेजवळ मी भुईवर आंग टाकिलें. परंतु, असा मी निराश झालों, इतक्यांत, पर्वत डळमळूं लागले; सागाचीं व देवदाराचीं झाडें पर्वतशिखरापासून खालीं लवलीं; वारा देखील बंद पडला, आणि त्या गुहेपासून गंभीर शब्द जाहला; तो असा ' हे चतुर युलिसेसू राजाचा पुत्रा, त्वां त्याच्यासारिखेंच धैर्याच्या योगानें थोर व्हावें. ज्या राजास विपत्ति ठाऊक नाहींत, ते सुखाचा उपयोगीं नव्हेत. ते ख्याली खुशालीमुळें अशक्त व गर्वामुळें उन्मत्त होतात.

तर ह्या विपत्तींतून धैर्यानें पार पडून ह्यांचीं आठवण ठेवू, ह्या-
जे धन्य खरा. तूं इथाका एथें परत जाशील; व तुझ्या की-
र्तीनें पृथ्वी भरेल. जेव्हां इतर लोकांचा अम्मल तुझ्या
हातांत येईल, तेव्हां त्यांच्यासारखा मीहि अशक्त, निरा-
श्रित व दुःखी होतो हें विसरूं नको; त्यांस सुख देणें हेंच
तुझें सुख असूं दे; तूं आपल्या लोकांवर प्रीति कर; मिथ्या स्तु-
तीचा तिरस्कार कर; मनुष्य जितकें जितकें काम क्रोधादि-
कांस आकळून ठेवून त्यांचें दमन करितो, तितका तितका
तो श्रेष्ठ होतो, अन्यथा नाहीं; हें ध्यानांत ठेव. ” आकाश-
वाणीप्रमाणें हे शब्द ऐकून मला आवेश आला; माझ्या शरी-
रांत तत्क्षणीं आनंदाचा आविर्भाव होऊन, हृदयांत धैर्य उ-
त्पन्न झालें. जेव्हां देव मनुष्यांजवळ स्वतः प्रकट होतात
तेव्हां भयानें बहुधा रोमांच उभे राहून रक्त थिजून जातें, तें
भय मला प्राप्त झालें नाहीं. मी स्वस्थपणानें उठून बस-
लों; व जमीनीवर गुडघे टेंकून व आकाशाकडे हात जोडून
मिनर्वादेवीचा स्तव करूं लागलों; कारण ह्या आकाशवा-
णीविषयीं मी त्या देवीचा ऋणी आहे असें मला वाटलें. त्या-
काळीं माझे हृदय चातुर्यानें प्रकाशित झालें, आणि सौम्य
परंतु बळकट अशी मला स्फूर्ति आली, तिणें माझे कामादिक
सर्व मनोविकारांस स्वाधीन करून, तारुण्याचा जो तप होता,
तोही आकळून धरिला; त्या अरण्यांतिल सर्व मॅठपाळांबराबर
म्यां मैत्री केली. तसेंच, ट्यूतिस् हा पहिल्यानें मजबरोबर
निर्दयपणें वागत होता; परंतु गरीबी, सहनशीलपणा, व तत्प-
रता ह्यांच्यायोगें, शेवटीं त्याचीही मर्जी म्यां संपादन केली.

“ बंदिखाना व एकांतवास ह्यांतील कंटाळवाणा का-
ळ लौकर जावा ह्याणून कांहीं पुस्तकें मिळविण्याविषयीं मी
यत्न करूं लागलों, कांकीं माझ्या चित्ताला धीर देण्यास किं-
वा विश्रांति देण्यास मजपार्शीं कांहीं नव्हतें, इतक्याच का-

रणावरून माझ्या अवस्थेविषयीं मनांत येऊन मला वाईट वाटावें, मी ह्मटलें कीं 'ते भाग्यवान् होत ज्यानीं अव्यवस्थित सुखाची गोडी सोडून, एकांत व सात्विकपणा ह्यांची जी सुखकारक शांति येणेंकरून तृप्त आहेत, ते पुरुष भाग्यवान् होत, ज्यांची कर्मणूक विद्या, व ज्यांचा उत्कृष्ट आनंद मनाची सुधारणा होय ! देवाच्या विपरीत गतीमुळे त्यांस कोठेही जावें लागलें तरी तेथें उद्योगी असण्याचीं साधनें त्याजपार्शीं असतात. ख्याली खुशाली करणारे व आळशी ह्यांस, ज्या कंटाळवाण्या उदासपणामुळे जीव जड होतो तो उदासपणा, ग्रंथ वाचून ज्यांस काळ घालवितां येतो, त्यांस ठाऊक नसतो. ते धन्य आहेत, ज्यांस हा वाचण्याचा उद्योग आवडत असून ज्यांवर आळशी राहाण्याविषयीं माझ्यासारखा जुलूम नाही ! अशा विचारांच्यायोगें माझे चित्त चंचळ झालें असतां मी एकदा टाट रानांत फिरत होतो, आणि अकस्मात् वरतीं पाहूं लागलों, तों हातांत एक पुस्तक घेऊन एक वृन्ध पुरुष माझ्या पुढें उभा आहे, असे म्यां पाहिलें. त्याच्या कपाळास चिरम्या पडल्या होत्या, व ताळूवर टकल होतें; पांढरी फेक अशी दाढी त्याच्या कंबरबंदापर्यंत लोंबत होती; त्याचें शरीर उंच होतें; गाल अद्यापि गुलाबाच्या फुला सारखे लाल होते, व दृष्टि तीक्ष्ण होती; त्याचा कंठ फार गोड, व भाषण सार्धेंच परंतु वेधक होतें. ह्या पुरुषाची रीति व स्वरूप हीं पाहून मला त्याचा फारच आदर सत्कार करावा असें वाटलें, तसें दुसऱ्या कोणत्याही पुरुषास पाहून मला पूर्वीं वाटलें नव्हतें. ह्या पुरुषाचें नांव तर्मासिरिसू असें होतें. तो *आपालो देवाचा याजक होता.

* आपलो ह्मणोन ग्रीक लोकांचा देव होता त्यांत प्रकाशादिक सूर्याचे व मुरली वादनादिक हिंदूंचा रुष्णाचे गुण होते.

त्या देवाकरितां इजिस देशच्या राजानीं त्या अरण्यांत संगमरवरी पाषाणाचें देऊळ बांधून त्याची अर्चा केली होती, त्यांत तो आपला अधिकार चालवित असे. त्याच्या हातांत जें पुस्तक होतें, त्यांत देवाच्या स्तुत्यर्थ केलेल्या गीतांच्या संग्रह केला होता. मित्रासारिखी मुख मुद्राकरून त्यानें मजबरावर बोलायास आरंभ केला; नंतर माझें व त्याचें संभाषण झालें; त्याकाळीं त्यानें झालेल्या गोष्टी इतक्या वजनदारीनें सांगितल्या कीं, त्या हल्लीं विद्यमान आहेत असें वाटलें, व इतक्या सुगम संक्षेपेंकरून त्यांचें कथन केलें, कीं, त्या ऐकण्याचा कंटाळा आला नाहीं. ज्या कुशाग्रबुद्धीच्यायोगानें मनुष्यमात्राचे गुण व स्वभाव, आणि त्यांच्यायोगें कोणत्या गोष्टी पुढें घडतील, हे त्यास समजत होतें, त्याच बुद्धीच्यायोगें त्यास भविष्य गोष्टी कळत होत्या. बुद्धीविषयीं त्याचाठायीं इतकी श्रेष्ठता असतांही तो आनंदी व विनयसंपन्न असा होता. तरुणपणीं जी अतिशय आनंद वृत्ति असते तिजपेक्षांही तमोसिरिस् ह्याची वृत्ति ह्यातारपणीं विशेष आनंदी होती. तरुणांस उपदेशाची इच्छा व सद्गुणाची प्रीति आहे, असें त्यास आढळलें ह्मणजे, त्यांजबरावर तो पुत्र स्नेहानें वागत असे. ”

“ लागलीच मजविषयीं त्यास दया उत्पन्न होऊन तो मजवरच ममता करूं लागला, व माझ्या मनाची व्याकुळता दूर होण्याकरितां त्यानें मला पुस्तकें दिलीं; मला तो पुत्र असें ह्मणत असे, आणि मी ही त्यास बाप असें वारंवार ह्मणत होतो. मी बोलिलों कीं, ‘ज्या देवांनीं मजपासून मेन्तर ह्याचें हरण केलें त्यांनींच दयाळू होऊन तुझ्या मैत्रीचा मला दंका दिला. ’ आफ्तीयस् आणि लैनस् ह्या ऋवींसारिखा देवांच्या साक्षात् प्रेरणेकडून तो निःसंशय प्रकाशित झाला होता. त्यानें स्वतां केलेले श्लोक तो वारं-

वार ह्मणत असे; आणि ज्यांस कविताशक्ति उत्कृष्ट होती, अशा दुसऱ्या बहुत कवींचेही श्लोक त्याने मला दिले. जेव्हां तो लांब आणि शुभ्र असा झगा घालून आपल्या हस्तिदंती विण्याचे वादन करी, तेव्हां अरण्यांतील सिंह, वाघ, आणि अस्वल हे त्याच्या भजनीं लागून त्याचे पाय चाटू लागत; वनदेवता आपल्या राहायाचा ठिकाणापासून येऊन त्याच्या भोंवतीं नाचू लागत. त्याच्या गायन विद्येच्या बळाने वृक्ष पाषाण देखिल द्रवत होते, असें बहुधा वाटलें असतें. त्या गायनांत देवांचें महत्त्व, वीरांचा सदाचार आणि सुखापेक्षां कीर्तीचीच इच्छा करणारे जे त्यांचें चातुर्य, ह्यांचें तो वर्ण करीत असे. ”

“ तमोसिरिसू हा मला वारंवार धीर देत असे, त्यानें मला सांगितलें कीं, ‘ युलिसेसू आणि त्याचा पुत्र जो तूं ह्यांतून एकाचाही त्याग देव कदापि करणार नाहींत; आणि अपालो देवानें केल्याप्रमाणें मॅढपाळांस कविता व गायन विद्या शिकविणें, हें तुला योग्य आहे. त्या देवाची कथा त्यानें अशी सांगितली कीं, ‘ अत्यंत सोज्वळ अशा दिवसाची प्रसन्नता उद्युपिटर नामें देवेंद्र हा मेघगर्जनेच्या योगानें वारंवार मोडितां ह्मणोन त्याविषयीं अपालो ह्यास राग आला; आणि सैकुप् राक्षस हे वज्रें घडोत होते, त्यांचा नाश आपल्या बाणांकडून करून, त्यांवर राग काढिला. तेव्हां लागलेंच एतन्नापर्वतांतून अग्नीचे कळोळ भडाक्यासरसे बाहेर येत होते, ते बंद झाले; व त्या मोठाल्या हातोड्यांचा ज्या टोल्यांनीं पृथ्वीचा मध्य कंपित होत होता, ते टोलेही होतां राहिले. सैकुप् हे लोखंड व पितळ ह्यांस उजळीत असत; परंतु आतां त्यांस जंग चढून तीं खराब होऊं लागलीं तेव्हां देवांचा लोहार नामें वल्कनू हा पांगळा होता, तथापि तो आपली भटी सोडून, क्रोधाच्या आवेशांत

सत्वर ओलिम्पसपर्वत चढून गेला. त्याकाळीं तो धुळीनें व घामानें भरला होता, तसाच देवसभेमध्ये जाऊन अत्यंत निंदापूर्वक त्यानें त्या उपद्रवाविषयीं गाऱ्हाणें केलें. त्यावरून ज्युपिटर ह्यानें अपालो ह्यावर क्रोधायमान होऊन त्यास स्वर्गांतून, खालीं डोकें वर पाय असा खालीं पृथ्वीवर झुगारून दिला. परंतु त्याचा रथ रिकामाच होता तरीं नेहेमीप्रमाणें तो नित्य प्रदक्षिणा करीत होता, आणि कांहीं एक अज्ञात वेगाच्यायोगानें, दिवस रात्रीचा क्रम व नियमित ऋतु भेद हीं मनुष्यांचीं चालूं राहिलीं. इकडे अपालो ह्याचे किरण नाहींसे झाले व त्यास मेंढपाळ होऊन थेस्ली नगराचा राजा अदमीतस् नामें करून होता, त्याचे कळप राखावे लागले; ”

“ अशी त्याची अप्रतिष्ठा होऊन तो देश बहिष्कृतींत असतां, स्वच्छपाण्याच्या ओहोळाच्या कांठी उंच उंच वटवृक्ष होते, त्यांच्या छायेस बसून गायनाच्यायोगानें आपल्या मनाला कर्मणूक करूं लागला. ह्यामुळें जवळपासचे सर्व मेंढपाळ त्याचे भोंवतीं मिळूं लागले. त्यांची संसार स्थिति ह्या वेळपर्यंत अडाणी व पशूंसारिखी होती. पशूंचाबंदोबस्त कसा ठेवावा एवढेंच त्यांस ज्ञान होतें. त्यांचा देश अरण्याप्रमाणें दिसत होता. पण, आपल्या गायनाचे विषय पालटून पालटून अपालो ह्यानें, ज्या कलांच्यायोगें संसार सुखकारक होतो, त्या कला ह्या रानटी लोकांस शिकविल्या. केव्हां केव्हां, वसंतऋतूतील शोभावाढविणारीं फुलें व त्याच्या योगानें जिकडे तिकडे पसरणारा सुगंध व वसंताचा जेथें प्रादुर्भाव होतो, तेथें हिरवेचारपणा येतो, ह्यांचे तो वर्णन करी. कधीं कधीं ग्रीष्मऋतूतील रमणीय संध्याकाळ, मनुष्यांस विश्रांति देणारे मंद वायु, व पृथ्वीस थंड करणारे दंव ह्यांविषयीं; तसेंच शेतकऱ्याचा श्रमाची सार्थकता कर-

णारें पर्जन्यकाळांतील सुवर्णासारिखें फळ ह्यांविषयीं; आणि व्याचप्रकारें हिंवाळ्यांत मनुष्यें प्रसन्न वदन होऊन निरुद्योगी बसतात, व सूर्यासारिखा अग्नि पेटवून तरुण लोक नाच व मेजवान्या करितात; ह्यांविषयीं तो वर्णन करी. तशींच गहन अरण्यें ज्यांकडून पर्वत व्याप्त झाले असतात, व नद्यां, ज्या खोऱ्यांतील माजलेल्या कुरणांतून चमत्कारिक वांकणें घेऊन वहात असतात, त्यांचें तो कथन करी. ह्या प्रकारें करून, सृष्टींतील पदार्थ विपुळ प्राप्त होऊन त्यांचा ज्यांस चांगला उपयोग करितां येतो, त्यांना अरण्य वासांत जें सुख हातें त्यांचें ज्ञान, ह्यानें थेसूली एथील मेंढपाळांस करून दिलें. त्यांच्या पांव्यांचा योगें ते आतां राजापेक्षांही सुखी झाले; व जे निर्दोष आनंद राजमंदिरांतही नसतात ते त्यांस पर्णकुटिकेंत प्राप्त झाले. मेंढपाळांच्या बायका ह्यांस विहारीपणा, मंदहास्य, व लावण्य, ही प्राप्त होऊन त्या मनाचा निर्मळपणा व भोळसरपणा, ह्यांकडून भूषित झाल्या, प्रत्येक दिवस आनंदांत जाऊं लागला. पक्ष्यांचे किलकिलाट, झाडांच्या फांद्यांमध्ये संचार करणाऱ्या मंदवायूंचा ध्वनि, कड्यावरून पडणाऱ्या पाण्याचा झुळ झुळ असा शब्द, किंवा म्यूस देवतांनीं प्रेरित अशीं, अपालो देवास अनुसरणाऱ्यां मेंढपाळांची गायनें, हीं मात्र ऐकण्यांत येत होती. दुसरें कांहीं नाहीं. मेंढपाळ ह्यांस पैज जिंकायास व बाण मारायासहि शिकविले. तेव्हां त्यांच्या सुखाविषयीं स्वतः देवासही मत्सर उत्पन्न झाला; देवतेच्या डौलापेक्षां ह्यांची अल्प-प्रतिष्ठाच बरी असें त्यांस वाटूं लागलें, ह्मणून त्यांनीं अपालो ह्यास माधारा ओलिपस् एथें बोलावून घेतलें. ’

* हिंदूंच्या प्रमाणें ग्रीक लोकांचा म्यूस ह्मणोन देवता होत्या त्या सर्व कलांचा स्वामिनी असें मानीत असत.

“ माझापुत्रा, ह्या गोष्टीपासून तूं उपदेश ग्रहण कर. देश बहिष्कृतींत अपालो ह्याची जी स्थिति होती, तीच सांप्रत तुझी आहे; ह्मणोन त्यासारखा तूंहि पडित जमीनीची लाग-चड कर व अरण्यांत समृद्धि कर. ह्या गांवढळ लोकांस गाय-न विद्या शिकीव, मूढ त्दर्यांस मृदु करून विषय ग्रहण सम-र्थ कर; आणि सदाचाराच्या गुणास ते रानटी लोक लुब्ध होतील असें कर. सात्विकपणा व एकांतवास ह्यांच्या सु-खाची अभिरुची त्यांस लागूं दे, व हें सुख दैवबलाच्या स्वा-धीन आहे असें नाही, हें आनंददायक ज्ञान त्यांस सांगून तें सुख वृद्धिगत कर. माझा पुत्रा, राजांच्याठार्थी राहाणारीं जीं दुःखें व चिंता ह्यांच्यायोगानें तूं ह्या वनचराचें स्मरण दुःख-पूर्वक करशील असा दिवस जवळ येत आहे. ”

“ तमोसिरिस् ह्यानें मग मला एक मुरली दिली, ति-चा ध्वनि इतका मधुर होता कीं, पर्वतामध्ये प्रतिध्वनि उठून इतस्ततः नाद उमटूं लागला, तो ऐकून आसपासच्या मेंढपाळां-चा मेळा लागलाच मजभोवतीं मिळाला; दिव्य माधुर्य मा-झ्याकंठास प्राप्त झालें, व माझ्यामध्ये कांहीं विलक्षण शक्ति उत्पन्न झाली असें मला वाटलें; आणि मोठ्या आवेशानें सृष्टीतील पदार्थांच्या सौंदर्याचें म्या वर्णन केलें. आह्मी वारंवार सर्व दिवस भर एकत्र संगीत करावें; व कधीं कधीं तर रात्रीं देखील गात बसावें. मी पाठ सांगूं लागलों ह्मणजे मेंढपाळांस आपलीं घरे व कळप ह्यांची विस्मृति पडून, ते मजभोवतीं चित्राप्रमाणें तटस्थ उभे राहत असत. त्या अ-रण्याचा जंगलीपणा व रानवटपणा हळूहळू कमी होत चा-लला. पदार्थमात्र अधिक रमणीय दिसूं लागला; व लोकां-च्या वर्तणूकीच्यायोगानें तो देशच सुधारलासा दिसूं लागला.

“ अपालो देवाच्या देवळांत, तमोसिरिस् हा याज-काचें काम करीत असे; तेथें आह्मी वेळोवेळ यज्ञ करण्याक-

रितां जमा होत होतो. देवाच्या सन्मानार्थ मॅठपाळ तुळशी-
च्या माळा घालीत असत; तशाच त्यांच्या बायका फुलांचा
माळा अंगावर घालून व अभिमंत्रित प्रसाद मस्तकावर धारण
करून नृत्यकरीत येत असत. यज्ञकर्म आटपल्यावर आह्मी
वनभोजन करीत होतो. न्यांस उत्कृष्ट पक्वान्नें ह्मटलीं ह्मण-
जे, शेळ्या, मॅठ्याचें दूध कांहीं खारका, अंजीर, द्राक्षें, आ-
णि दुसरीं आह्मी आपल्या हातानीं ताजीं गोळा करून आ-
णलेलीं फळें, हीं असत. हिरवेंचार गवताची जमीनच
आमचीं आसनें होतीं. आणि राजमंदिरच्या मुलामा केले-
ल्या तक्तपोशीपेक्षां वृक्षपालवीच्या योगेंच आह्वास सुंदर छा-
या प्राप्त होत असे. असो, पुढें अकस्मात् एक गोष्ट घडली,
तिजमुळें मॅठपाळांमध्ये माझे माहात्म्य परिपूर्ण झालें; ती गो-
ष्ट अशी; एक भुकेला सिंह माझ्या कळपांत शिरला आणि
त्यानें मोठा संहार मांडिला. तेव्हां माझ्या हातांत मॅठअंक-
ढ्याशिवाय दुसरें कांहीं नव्हतें, तरी मी त्याजकडेस धावत
गेलों. मला पाहतांच त्यानें आपलें केसर ह्मणजे मानेंव-
रचे केंस हे उभे केले, आणि तो दांत खाऊं व पंजे फिंदाखु-
लागला. त्याचें तोंड क्रोधानें संतप्त व शुष्क झालें होतें, व
डोळे इंगळासारखे लाल दिसत होतें, तो अंगावर तुटून येई-
पर्यंत मी वाट पाहिली नाहीं; परंतु मीच त्यावर तुटून पडून
त्यास जमीनीवर पाडिलें; तथापि इजिप्त एथील मॅठपाळा
प्रमाणें माझ्याअंगांत लहानसें कवच होतें, त्यामुळें त्याच्या
नखापासून मला कांहींच इजा न होता माझा बचाव झाला.
तीनवेळा मी त्यास पाडिलें; व गर्जना करीत तीनदां उठून तो
मजवर चालून आला, त्याकाळीं त्यानें एवढ्यानें गर्जना
केली कीं, त्या अरण्यांतील अतिदूरच्या गुहेत देखील तिचा
पडसाद उठला; परंतु शेवटीं मी त्यास धरून त्याची मानगोटी
दाबून प्राण घेतला. हा माझा विजय ज्या मॅठपाळांनीं प्र-

त्यक्ष पाहिला; त्यांनी त्याचें कातडे विजयाचें चिन्ह म्हणोन धारण करण्याविषयीं मला आग्रह केला. ”

“ हें कृत्य, व आमच्या मंडपाळांतील रीति भातींचा पालट, ह्या विषयींचें वर्तमान सर्व मिसरदेशभर पसरलें, आणि शेवटीं ते सिसोस्त्रिस् राजाच्या कार्नी गेलें. असे कीं, फिनिशियादेशचे ल्हाणोन जे दोघे बंदिवान धरिले, त्यांतून एकानें, जेथें वस्ती होणें विरळा अशाभर रानामध्यें सत्य-युग पुनः चालूं केलें; ह्याप्रकारें राजास वर्तमान समजलें तेव्हां माझ्या भेटीची त्यास इच्छा झाली; कारण कविता व गायन विद्या हीं त्यास फार आवडत होतीं, व बोधाचें साधन असे जें जें दिसण्यांत येई, त्यावरच तो लक्षपूर्वक व आनंदानें प्रीति करीत असे. ह्यावरून मला त्याच्याजवळ घेऊन गेले. तेव्हां माझें वर्तमान त्यानें संतोषेंकरून ऐकून घेतलें, आणि मितोफिस ह्याच्या लोभीपणामुळें ह्याची अशी दुर्दशा झाली, असें त्याच्या लागलेंच ध्यानांत आलें. यास्तव त्यानें मितोफिस ह्यास जन्मठेप देऊन त्यानें लोभानें व अनीतीनें पुष्कळ द्रव्य जमविलें होतें तें आपल्या ताब्यांत आणिलें. तो ल्हाणाला कीं, इतर मनुष्यापेक्षां ज्यांस देवांनीं श्रेष्ठ केलें असतें, ते किती दुःखी आहेत ! खऱ्याचे खोटे सांगणारे अशा मध्यस्थाचा द्वाराशिवाय त्याच्या दृष्टोत्पत्तीस कोणतीहि गोष्ट येत नाही. त्यांच्या भोंवती पाजी लोक मिळाले असतात, ते सत्य गोष्टीस राजापर्यंत जाऊं देत नाहीत. राजाशीं दगलबाजी करणें ह्यांत आपलें हित आहे, असें सर्वांस वाटतें; आणि त्याच्या सेवेविषयीं बाहेरून आस्था दाखवून प्रत्येकजण आपला लोभ व महत्पदाविषयीं जी एकमेकांच स्पर्धा ती छपवितो; राजावरची प्रीति असते तिचें वास्तविक हेतु ल्हाटले ल्हाणजे त्याजपासून द्रव्य व प्रतिष्ठा ही प्राप्त होतात ते होत, आणि त्याच्या हिताविषयीं नीचपणानें इतकी उपेक्षा

करितात कीं, द्रव्य व प्रतिष्ठा मिळावी ह्मणूनच त्याची मिथ्या स्तुति करितात.

“ ह्या वेळेपासून सिसोस्त्रिस् राजा मजबराबर फार स्नेह भावानें वागूं लागला. आणि माझी आई पेनीलोपी हिला बायको करूं इच्छणारांपासून तिची मुक्तता करायापुरतें सैन्य ज्यांत जाई इतकें अरमार देऊन, त्यांत मला इथाका एथें परत पाठविण्याचा त्यानें निश्चय केला. शेवटीं हे अरमार चालू होण्यास तयार होऊन आह्मी केव्हां तारवावर चढूं याविषयीं वाट पाहूं लागले. दैवाच्या विचित्र गतीविषयीं मी आश्चर्य पूर्वक विचार करूं लागलों कीं, ज्यांस तें पूर्वी पाताळीं घालतें, त्यासच तें अतिउंच पदावर चढवितें. आणि ह्या विपरीत गोष्टीचा अनुभव आल्यावरून मला आशा कराय्यास उमेद आली कीं, युलिसेस् राजास किती ही दुःखें भोगावीं लागलीं, तरी अखेरीस तो आपल्या राज्यास परत येईल. विचाराच्यायोगानें आणखी मला वाटूं लागलें कीं, मेन्तर ह्यास इथियोपिया देशाच्या अतिदूरच्या भागांत नेलें असलें तरी तो मला पुनः भेटेल; ह्यास्तव त्यांचा कांहीं शोध करावा ह्मणून थोडे दिवसपर्यंत, मी निघाय्यास विलंब लाविला; परंतु सिसोस्त्रिस् राजा फार वृद्ध झाला होता तो त्या संधीस एकाएकीं मरण पावला; आणि त्याच्या मरणामुळे मी नव्या संकटांत येऊन पडलों.

“ त्याच्या मरणामुळे सर्व मिसर देश दुःख व निराशा ह्यांनीं भरला; सिसोस्त्रिस् राजा हा आपला एक अमोलिक मित्र, पाळणकर्ता, व बाप, असें समजून प्रत्येक कुटुंब त्याजविषयीं शोक करूं लागलें. ह्यातारे जे होते त्यानीं आपले हात वर आकाशाकडे करून ते अत्यंत करुणास्वरानें ओरडून ह्मणूं लागले कीं, ‘ हे इजिप्त देशा, सिसोस्त्रिस् राजासारखा राजा तुला मार्गें मिळाला नाहीं, व

पुढें ही मिळणार नाही. हे देवानो ! तुम्ही सिसोस्त्रिस् राजाला माणसांस मुळीं द्यावयाचें नव्हतें; व दिल्यावर घेऊन जायाचें नव्हतें ! अरेरे ! आम्ही त्याच्या मर्गे राहिलों तरी कशास ! ' तरणे होते ते ओरडून झणाले कीं, ' मिसर देशाची आशाच नष्ट झाली ! आमचे वडील ज्या राजाच्या राज्यांत फार दिवस सुखानें होते, त्या राजाला आम्ही शोक करण्यांकरितां मान पाहिलें ! ' त्याचे चाकर लोक एक सारखे रडत होते; आणि चाळीस दिवसपर्यंत फार दूरदूरच्या प्रांतांत राहाणाऱ्यांचे समुदाय त्याच्या भेत संस्कारार्थ येत होते; आणि आपल्या राजाचें शरीर अजून एकदां अवलोकन करावें ह्याविषयीं प्रत्येकांस मनांतून उत्कंठा होती; तो आकार स्मरणांत ठेवण्याविषयीं सर्व इच्छा करूं लागले; व कित्येकांनीं तर, ह्याचा बराबर आत्मासही कबरेत पुरावें झणून विनंति केली. ”

“ वाक्खोरिस् झणून सिसोस्त्रिस् राजाचा पुत्र होता, त्यास परकियाविषयीं दया, विद्येविषयीं अभिरुची, गुणाविषयीं आदर, आणि कीर्तिविषयीं आवड हीं नव्हती; ह्यावरून तर राजाच्या मरणामुळें लोकांस फारच दुःख झालें. बापाच्या थोरपणामुळें मुलाला हलकेपणां आला. त्याला जी विद्या येत होती तिच्यायोगें तो स्त्रैण, विषयी, व पशुसारिखा उन्मत्त झाला. सर्व मनुष्ये हीं केवळ नीच जनावरे, आणि तीं माझ्या सुखाकरितांच निर्माण केलीं आहेत, असें तो मानूं लागला. विषयवासना तृप्त करणें, आपल्या बापानें बातबेतानें अपारद्रव्य लोकांच्या हितासाठीं जमवून ठेविलें होतें तें उडवून देणें; उधळपट्टी करायकरितां, अतिदुष्ट लोभाविष्टपणें द्रव्यवानास गरीब करणें, व गरीबास भुके मुरायास लावणें, ह्यांशिवाय बारवर्षे सोळवर्षे खुशामत्ये त्यानें आपल्याजवळ बाळगिले होते, ते जें जें दुराचरण करायस

सांगतील तें तें करून द्रव्य मिळविण्याच्या नव्या नव्या युक्ति काढणें; ह्याविषयीं मात्र तो विचार करीत असे. त्याचा बाप ज्या वृद्ध झालेल्या शाहण्यावर भरंवसा ठेवित होता, त्यास त्यानें अप्रतिष्ठा करून काढून दिले. ह्याप्रकारें वाक्स्वोरिस् हा राजा नव्हे पण राक्षस होता. त्याच्या जुलुमामुळें मिसर देश रडपतीस आला. आणि सिसोस्त्रिस् राजाचें स्मरण धरून लोक त्याला मानीत असत ह्मणून त्याचा पुत्र दुष्ट आणि निर्दय होता, तरी त्याच्या राज्यांत ते सहनशीळपणानें होते; तथापि त्यानें आपल्या हातानें आपला नाश करून घेतला. आणि ज्या सिंहासनास तो थोडाच योग्य होता, तें त्याच्या हाती फार दिवस राहाणें हें वास्तवीक अशक्य होतें.

“इथाका एथें परत जाण्याची आशा आतां मला राहिली नाही. जर सिसोस्त्रिस् राजाच्या मरणामुळें, आह्वास अडथळा झाला नसता, तर ज्या ठिकाणीं आह्मी जहाजांत बसून चालते झालों असतो त्या ठिकाणास पेल्युझियम् असें ह्मणतात, तेथून जवळच समुद्र कांठीं एक किल्ला होता, त्यांत मितोफिस् ह्यानें मला बंदीस घातलें; कारण, कांहीं कपट युक्तीकरून, त्यानें आपली मुक्तता करून घेऊन, तरुण राजाच्या प्रधानकीचा अधिकार मिळविला. अशी त्यास सत्ता प्राप्त होतांच माझ्यामुळें त्याची अप्रतिष्ठा झाली होती ह्मणून तिचा सूड उगवावा यास्तव ह्या ठिकाणीं मला बंदीस टाकण्याचें काम त्यानें बहुत करून पहिल्यानेंच केले. तेथें रात्रंदिवस मी निराशेच्या यातना भोगित राहिलों. तर्मोसिरिस् ह्यानें जें भविष्य सांगितलें होतें, आणि गुहेमध्ये जें मी ऐकिलें होतें, त्याचे मला स्मरण होत होतें, परंतु स्वभवतू कधीं कधीं आपल्या दुःखाच्या विचारांत गरक असतां मी किल्याच्या पायथ्यावर अपटून फुटणाऱ्या अशा लाटांकडेस

पाहात उभा राहत असे; आणि कधीं कधीं वादळामुळे हेलकावे खाऊन, ज्यांवर किल्ला बांधिला होता, त्या खडकां-वर अपटून फुटण्याच्या संकटांत जीं तारवें सांपडलीं असत त्यांजविषयीं विचार करीत असे; परंतु ज्यांस गलबत फुटण्या-ची धास्ती येऊन पडली होती, त्यांची दया येणें तर लांबच-पण उलटी, त्यांविषयीं मला ईर्ष्या उत्पन्न व्हावी; मी आप-ल्यार्शांच ह्मणावें कीं, 'ह्यांची विपत्ति व ह्यांचे जीव ह्यांची समाप्ति बराबरच होईल, अथवा ते आपल्या देशास सुखरू-प जाऊन पोचतील; परंतु ह्यांपैकीं एक ही गोष्ट मला माझ व्हावयाची नाही !

“असा मी व्यर्थ शोककरून क्षीण होऊं लागलों असतां एक्यादिवशीं, वृक्षजालाममाणें तारवांच्या डोलकाठ्या ए-काएकीं दूर माझा दृष्टीस पडल्या. वाऱ्यानें फुगलेलीं शिडें, व असंख्यवल्ह्यांच्या तडाख्यानीं फेंसाळलेल्या लाटा, ह्यांकडून समुद्र लागलाच व्याप्त झाला, चोर्हीकडून मला गळलेला एक येऊं लागला; समुद्राच्या कांठावर, मिसरी लोकांची एकटोळी भयभीत होऊन घाईघाईनें हत्यार बंद झाली; व दुसरी टोळी त्यांवर जें अरमार चालून येत होतें, त्याची स्थपणें वाट पाहत होती, असें मी पाहिलें. त्या तारवांच्या कांहीं तारवें फिनिशिया देशाचीं व कांहीं सैप्रस द्वीपांचीं होती, असें लागलेंच मला समजलें; कारण, माझा दुखाच्या योगानें नौकागमन संबंधीं बहुत गोष्टी मला ठाऊक झाल्या होत्या. मिसरी लोकांच्या आपसांत फळ्या पडल्या होत्या, असें दि-सून आलें. तेव्हां वाक्खोरिसू ह्याचें मूर्खपण व जुलूम ह्यांमुळे प्रजानीं संतापून बंड केलें, व प्रजा आणि राजा ह्यां-मध्येच लढाई उत्पन्न झाली, असें माझा सहजरीतीनें ध्या-नांत आलें. आणि नंतर लौकरच एक निकराची लढाई झाली, ती म्यां किल्याचा शिखरावरून पाहिली. ती अशी

ज्या मिसरी लोकांनीं परकीय राजाची मदत बोलाविली होती, त्यांनीं, त्यांस कांठावर उतरायास सहाय केल्यावर, दुसऱ्याटोळीवर हल्ला केला. ह्या टोळीची सरदारी राजाच चालवीत होता, व त्याचा दाखला पाहून त्या टोळीस हिंमत आली होती. तो राजा युद्ध दैवतासारखा दिसत होता; रक्ताच्या नद्या त्याच्या भोंवतीं वाहूं लागल्या, गोठलेलें, काळें, व फेनयुक्त, अशा रक्तानें त्याच्या रथाचीं चाकें भरलीं होती; कतल करून टाकलेल्यांचे ढिगार पडले होते, त्यांवरून तीं विरळा ओढली जात होती, व तीं चाललीं ह्मणजे त्या ढिगारांचा चुराडा होऊन जात होता. त्या राजाची आकृति सुंदर, व प्रकृति सुदृढ होती; त्याची मुखचर्चा गर्विष्ठ व क्रूर होती; निराशा आणि क्रोध ह्यांच्यायोगें त्याचे डोळे इंगळासारखे झाले होते. एकादा मोठा रगदार घेडा ज्यास कधीं लगाम घातला नसतो, त्यासारखा हा राजा निर्भयपणें संकटावर मुसंडी मारून आला; आपल्या बळाचा त्यानें शहाणपणानें उपयोग केला नाहीं. चुकी झाली तर ती कशी सुधरावी, व पुरत्या व्यवस्थितपणें आज्ञा कशी द्यावी, हें त्यास ठाऊक नव्हतें. संकटें येणार त्याचा पूर्वी तो विचार करीत नव्हता; व अणखी फौज जवळ असण्याची त्यास फारजर होती, तथापि जी जवळ होती तीच अत्युपयोगी कामाकडेस तो लावीत नव्हता. ह्याचें कारण त्यास बुद्धि नव्हती हें नव्हे, कांकीं त्याच्या धैर्याप्रमाणेंच त्यास अकल होती; परंतु विपत्ति भोगून तो शहाणा झाला नव्हता. ज्यांकडेस त्याच्या विद्याभ्यासाचें काम सोंपलें होतें, त्यांनीं मिथ्यास्तुति करून त्याचा मुळचा उत्तम स्वभाव होता तो बिघडून टाकिला होता. आपल्या बळाच्या भरंवशावर, व आपल्यास स्थळाचें आनुकूल्य विशेष आहे ह्मणून, तो मत्त झाला होता. आपल्या इच्छेप्रमाणें सर्व

गोष्टी घडाव्या असें न्यास वाटत होतें, आणि अम्मळ कोणी न्यास आडवें घेऊं लागलें तर तो परम क्रोधायमान होत असे; मग विचारांचा जो हितवाद न्याविषयीं तो बहिरा होऊन जाई, व न्याची स्मृति हि नष्ट होत असे. गर्वाच्या मर्दे करून तो पशू झाला होता. आणि मनुष्याच्याठायीं राहाणारी माया व ज्ञान हीं न्यास राहिलीं नाहींत, त्याचे अतिविश्वासू चाकर भयाभीत होऊन न्याजपासून पळून जात होते. व जे गुलामांसारिखे हांजीहांजी करणारे आणि अन्यायकर्मांस रुकार देणारे होते, त्याविषयीं मात्र तो सौम्य होता. ह्याप्रमाणें न्याची वर्तणूक नेहेमी जुलमाची व न्याच्या हिताच्या केवळ विरुद्ध होती; आणि ज्यांपासून शावासकी मिळावी, ते सर्व त्याचा तिरस्कार करीत होते. असो, शत्रूच्या जमाती पुढें तो ह्यासमयीं आपल्या पराक्रमाच्या योगानें बराच वेळ टिकाव धरून होता; परंतु शेवटीं एक्या फिनिशिया एथील शिपायाचा बाण न्याचा छातींत शिरला, तेव्हां न्याच्या हातांतून लगामाच्या दोऱ्या गळून जाऊन तो आपल्या रथांतून घोड्याच्या पायांखालीं पडला, तो मी पाहिला. त्याकाळीं सैप्रसू द्वीपच्या एक्या शिपायानें तत्क्षणां ह्याचें शीर कापून न्याच्या क्षिप्याधरून तें आपल्या विजयाची खूण ह्मणून सोबत्यांस दाखविलें, त्या मस्तकाचा आकार कोणत्याहि काळीं व कोणत्याही प्रसंगीं माझ्या मनांतून जावयाचा नाहीं. त्या मस्तकापासून रक्त गळत होतें, डोळे मिटलेले व खोल गेले होते; चेहेरा फिकट व विरूप झाला होता; तोंड अर्धें उघडलेलें, जाणों स्वलित झालेलें वाक्य तें अद्यापि पुरतें बोलून जाईल; आणि चर्या मरणा नंतर देखील गर्विष्ठ व भयंकर अशी होती; असें न्याचें मस्तक अद्यापि माझा दृष्टीसमोर आहे असें मला वाटतें. देवांनीं ह्या उपर मला एकाद्यां राज्यपदावर बसविलें तर, राजा हा धनीपणा.

विषयी योग्य नाही, आणि आपली सत्ता चालविल्याने तो सुखी होऊ शकत नाही, तर जसजसा तो विचाराच्या तंत्राने चालतो तसतसे न्यास सुख होते, हा भयंकर सिद्धांत मी विसरणार नाही. हायहाय ! लोकांचे कल्याण करणे ह्याच्या स्वाधीन, लक्षण देवांनी जो अधिकार न्यास दिला असतो, न्यास अधिकाराचा असदुपयोग करून जो आपल्या सत्तेखालच्या लोकांस विपत्तीत पाडितो, व केवळ पीडा स्वरूपी राजा अशी ज्याची प्रसिद्धी होते; न्यास पुरुषाची स्थिति किती शोकास्पद होय ! ”

१९५७

REFBK-0019257